

До разової спеціалізованої ради ДФ 58.053.036
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
(46027, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2)

РЕЦЕНЗІЯ

доктора історичних наук, професора кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Старки Володимира Васильовича

про дисертаційне дослідження Ковбаси Василя Михайловича на тему:
«Культурне і освітнє становище Галичини та Буковини в умовах
російської окупації (1914–1917 рр.)», представлене на здобуття наукового
ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок з науковими програмами. Зважаючи на складну воєнно-політичну ситуацію, у якій зараз перебуває Україна через повномасштабне вторгнення РФ, одним із викликів, що постав перед Україною у 2023 р., стала мілітаристська неоімперська політика російської влади, що актуалізує необхідність вивчення задекларованої проблематики. Захопивши частину України, Росія, в залежності від її агресивної мети, наявних засобів та умов, вибудовує своєрідну колоніальну культурну політику стосовно цих, тимчасово підконтрольних їй, територій, що формує значний суспільний інтерес до дослідження, через проведення історичних паралелей між сучасною війною РФ проти України та подіями у Галичині та Буковині під час російської окупації у 1914–1917 рр.

З'ясування основних ідеологічних підвалин та вивчення діяльності російської окупаційної адміністрації під час Першої світової війни у сфері релігії, освіти та культури та визначення причин її провалу, дає змогу прослідкувати певну модель поведінки та мінімізувати деструктивний вплив на українське суспільство та державну безпеку.

Вивчення історичного досвіду окупації територій Галичини та

Буковини в роки Першої світової війни засвідчує, що у релігійній, освітній та культурній сфері тогочасна російська влада незмінно продовжувала дотримуватися імперських, шовіністичних загарбницьких принципів, які використовуються і зараз в ході повномасштабної війни Російської Федерації з Україною на окупованих російськими військами територіях півдня та сходу України. Колоніальна політика Росії на окупованих територіях України завжди мала один вектор: тотальна русифікація та знищення будь-яких проявів національного чи культурного руху, репресії та фізичне знищення найактивніших представників інтелігенції з метою повної анексії захоплених земель.

Актуальність дисертації зумовлена відсутністю в українській історіографії ґрунтовного дослідження проблем культурного та освітнього становища Галичини та Буковини в умовах російської окупації у 1914–1917 рр. Існуючі наукові праці українських та іноземних істориків, як правило, присвячені військово-політичним чи соціально-економічним питанням та хронологічно обмежені періодом першої російської окупаційної адміністрації, яка діяла у 1914–1915 рр. Натомість період другої російської окупації Галичини та Буковини, яка тривала у 1916–1917 рр. практично не отримала висвітлення у наукових дослідженнях.

У рецензованій роботі переконливо обґрунтовано актуальність обраної теми, чітко визначено науковий апарат дослідження. Зміст роботи відповідає поставленим завданням, а суть досліджуваної теми – темі дисертації.

Дисертаційне дослідження виконувалося в межах наукового напрямку кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (державний реєстраційний номер 0111U009915).

Наукова новизна результатів проведених досліджень. Наукові положення, що містяться у дисертаційному дослідженні є аргументованими та достатньо повно обґрунтовані у змісті дисертацій й висновках. Оцінюючи

найважливіші здобутки дисертаційної праці Ковбаси Василя Михайловича, варто вказати на результати, що мають вагому наукову новизну: детально проаналізовано історіографічний доробок українських та зарубіжних науковців та введено до наукового вжитку значний масив документальних джерел; проведено ґрунтовне вивчення діяльності російської окупаційної адміністрації на окупованих територіях Галичини та Буковини у сфері релігії, освіти та культури за її основними компонентами в історичному контексті досліджуваного періоду; охарактеризовано структуру, завдання та функції окупаційних органів у сфері релігії, освіти та культури, створених при військовому генерал-губернаторі Галичини; досліджено провідні напрямки діяльності імперської влади та імператорської академії наук у питаннях збереження культурно-історичної спадщини; визначено основні причини несприйняття культурної політики російської окупаційної влади в Галичині та Буковині в досліджуваний період.

Поглиблено фактологічні відомості та теоретичні підходи до дослідження еволюції загальноімперської релігійної, освітньої і культурної політики та проєкції її на землі Галичини та Буковини;

Подальшого розвитку набули механізми реалізації російською окупаційною адміністрацією колоніальної політики та її трансформація в різні періоди окупації, спричинені змінами воєнно-політичного характеру; висновки українських та іноземних дослідників, що, незважаючи на російську окупацію, тотальну русифікацію та ліквідацію всіх культурно-освітніх установ, національно-культурне життя в Галичині та Буковині продовжувало розвиватися в нових умовах, зокрема через приватне шкільництво, організацію як аматорських, так і професійних театрів та спротив поширенню російської мови і православ'я.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. Структура дисертаційної роботи складається із анотації, переліку умовних скорочень і позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний текст

дисертації становить 198 сторінок. У списку використаних джерел 425 позицій. Додатки викладено на 3 сторінках. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 307 сторінок.

Дисертація написана державною мовою та оформлена у вигляді рукопису. Її оформлення відповідає вимогам, визначених наказом МОН України № 40 від 12.01.2017 року.

У вступі викладено актуальність теми роботи, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження. Науковий апарат дослідження визначено відповідно до теми роботи із врахуванням результатів українських та іноземних науковців.

Перший розділ *«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»* присвячено аналізу значної кількості опрацьованих джерел, архівних фондів, друкованих та рукописних матеріалів, що склали основу джерельної бази. Здійснений автором історіографічний огляд підтверджує відсутність цілісного та об'єктивного наукового дослідження із всебічним відображенням різноаспектного спрямування діяльності російської окупаційної влади в Галичині та Буковині в 1914–1917 рр. Такий стан вивчення проблем культурної політики (у тому числі релігійної, освітньої та культурної) російської окупаційної адміністрації вкотре доводить, що обрана тема дисертаційної роботи не була предметом спеціального дослідження українських істориків та ґрунтовно розглядається в українській та зарубіжній історіографії вперше, що актуалізує та підвищує її наукове та суспільне значення.

У другому розділі *«Релігійна політика російської окупаційної влади»* описано та доведено, що заходи російської окупаційної адміністрації щодо «переведення» греко-католиків до православного віросповідання були одним із елементів програми русифікації, а питання релігії вважалося наріжним, оскільки дозволяло широко використовувати пропагандистські наративи. Показано, що необ'єктивна оцінка релігійних настроїв місцевого населення, яке нібито «масово» бажало перейти до православ'я, призвели до краху та

катастрофічних наслідків невідпрацьованої тактики. Простежено причетність військового керівництва та солдатів російської армії до організації погромів та доведено, що діяльність російської окупаційної влади в Галичині та Буковині в 1914–1917 рр. мала виражений антисемітський характер і була спрямована проти місцевого єврейства та протестантів.

У третьому розділі *«Освіта в планах окупаційних структур»* автором продемонстровано, що влада Російської імперії намагалася поряд із релігійним та мовним питанням використовувати питання освіти задля досягнення своїх політичних цілей. Однак використання освіти, як чинника для зміцнення своїх позицій на окупованих територіях, виявилось невдалим. Необ'єктивна оцінка настроїв місцевого населення призвели до краху планів російської влади у сфері русифікації Галичини та Буковини. Кадрова політика навіть у сфері освіти також зазнала краху. Плани «далекоглядних» реформ не мали під собою достатньої основи для їх реалізації.

Четвертий розділ *«Культура в імперській системі»* присвячено висвітленню ідеологічних основ культурної політики Російської імперії. З'ясовано, що політика, яку проводила російська влада на окупованих територіях, не мала чітко окреслених планів щодо організації управління у сфері культури, про що свідчать кардинально різні підходи в управлінні на різних етапах війни.

Висновки до розділів та загальні висновки є чіткими та логічно аргументованими, містять коректні узагальнення, їх зміст переконує у тому, що дисертант досяг поставленої мети дослідження і виконав поставлені завдання.

Список використаних джерел містить 425 позицій, що відображає ступінь опрацювання літератури з досліджуваної проблеми.

Оформлення списку використаних джерел відповідає вимогам чинного Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій,

сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тема дослідження апробована на Всеукраїнських та Міжнародних конференціях, науково-практичних семінарах. Основні концептуальні положення дисертації викладено у 10 наукових публікаціях, з них 2 – статті у фахових наукових виданнях України (категорія «А» і «Б»), які входять до міжнародних наукометричних баз даних, 1 – у закордонному періодичному виданні, 7 – матеріали наукових конференцій.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушень академічної доброчесності. При рецензуванні дисертаційного дослідження порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, само плагіату, фабрикації, фальсифікації) та текстових запозичень не виявлено. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням, усі ідеї та наукові положення, викладені у ній, отримані автором особисто.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. У цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення дисертаційної роботи, слід висловити деякі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. Для з'ясування місця та значення теми дисертаційної роботи в історичній науці, її джерельного забезпечення та методологічної основи важливе значення має перший розділ праці. У підрозділі 1.1 дисертант цілком доречно застосував хронологічний підхід для аналізу різнопланової літератури з проблеми, оскільки на різних періодах дослідження використовувалися різноманітні теоретико-методологічні підходи з проблеми. Попри те, що Ковбаса Василь проаналізував значний обсяг літератури, видання зарубіжних авторів «загубилися» серед проаналізованих видань та складаються переважно із російських вчених, а праці європейських чи американських науковців майже не розглядаються дисертантом. Тому, доцільно було б звернути увагу на провідні тенденції в зарубіжній

історіографії в дослідженні тематики в контексті вироблення новітніх концептуальних підходів.

2. У другому розділі «Релігійна політика російської окупаційної влади», недостатньо розкрито вплив та роль москвофільських організацій у процесах поширення православ'я на окупованих територіях, їх фінансування російським урядом, а також присутня певна односторонність у висвітленні та оцінці окремих подій, через брак глибшого аналізу.

3. У підрозділі 4.1 спостерігається певна сумбурність через непослідовний виклад матеріалу, коли питання що стосуються преси та ідеології подані поряд, через що втрачається логічність викладу.

4. У підрозділі 4.2 автор дослідження не цілком розкриває питання діяльності аматорських театрів в умовах російської окупації, а у підрозділі 4.3 й зовсім не порушує питання про роль пересічних людей у процесі збереження культурно-історичної спадщини. Доцільно було б це представити у дисертації.

Проте висловлені зауваження не торкаються суті дисертаційного дослідження, вони носять рекомендаційний характер, можуть стати предметом для наукової дискусії і не применшують наукової цінності даної роботи. У праці зібраний величезний фактологічний матеріал, який є систематизованим, має авторську інтерпретацію і в цілому формує цілісну картину дослідження.

Загальний висновок. Актуальність теми, самостійність та завершеність здійсненого дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, аналіз опублікованих наукових праць дає підстави зробити висновок, що дисертаційна робота Ковбаси Василя Михайловича «Культурне і освітнє становище Галичини та Буковини в умовах російської окупації (1914–1917 рр.)», на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія», відповідає вимогам, визначеним наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про

затвердження вимог до оформлення дисертації» і затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12. 01. 2022 р. № 44 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії», а її автор, Ковбаса Василь Михайлович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032. «Історія та археологія».

Рецензент:

доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
«30» вересня 2023

Володимир СТАРКА

